

El *castellum* de *Barcino*, espai públic monumentalitzat en el secle I dC. Les excavacions a Regomir, 6

JORDI HERNÁNDEZ-GASCH*

INTRODUCCIÓ

Entre els dies 26 de gener i 21 de maig de 2004, a instàncies del Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, i amb el preceptiu permís del Servei d'Arqueologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural, es va fer la intervenció arqueològica preventiva a l'immoble que ocupa els números 6 del carrer Regomir i 9 del carrer Ataülf de Barcelona.

El motiu de la intervenció era la rehabilitació dels baixos i soterrani per tal de situar-hi el nou esplai per a la gent gran—Esplai Lledó—de la xarxa d'esplais de la Fundació “la Caixa”. La gestió de l'obra i la supervisió dels treballs arqueològics va anar a càrrec de Sumasa, mentre que aquests van ser desenvolupats per Actium Patrimoni Cultural, SL, amb la direcció tècnica del doctor Jordi Hernández-Gasch.

Davant la rellevància dels resultats aconseguits, del propòsit inicial de rebaixar arqueològicament el subsòl fins a les cotes d'afectació del projecte arquitectònic, es va passar a uns objectius més ambiciosos de recuperació d'informació sobre les restes monumentals, independentment de les cotes d'afectació previstes, tenint sempre en compte, però, les limitacions que, per seguretat dels treballadors, dels veïns de l'escala i per l'estabilitat del propi immoble de cinc plantes, calia observar.

El resultat de l'actuació és la localització i documentació de part de la muralla romana tardana, amb dues torres incloses, en la zona coneguda com a *castellum*. A l'interior del recinte s'hi han documentat restes d'època altimperial, segurament d'època flàvia. Es tracta d'un gran edifici absidal i d'un possible criptopòrtic, juntament amb indicis d'altres àmbits. Tot el conjunt va ser emmurallat en època tardana. En aquesta

* És arqueòleg i director de les excavacions de Regomir, 6 / Ataülf, 9. Adreça electrònica: jhernandez-gasch@gmail.com

zona, en època medieval, hi ha notícies de l'existència d'un castell. El tram de muralla localitzat a Regomir en el nivell dels fonaments va ser parcialment enderrocat en època moderna per situar-hi edificacions de nova planta. Aquestes estructures i part de la muralla que restava dempeus van ser eliminades, al seu torn, a mitjan segle XIX per tal de, l'any 1866, construir-hi l'actual finca, obra de l'arquitecte Josep Fontserè.

L'indret que ocupa l'immoble se situa en un entorn relativament ben conegut tant des del punt de vista històric com arqueològic.

D'entre les actuacions arqueològiques fetes en l'entorn immediat destaquen les del carrer Regomir 7-9, on es localitzaren unes termes públiques suburbanes d'època altimperial, i les excavacions del Pati Llimona, que a la segona meitat dels anys noranta van permetre documentar el parament intern de la muralla augustal, una torre de planta circular del moment fundacional, i la porta decumana biforada, de la qual es conserva el pas de vianants. Igualment, es va poder comprovar que en època baiximperial la muralla es va doblar per augmentar-ne el gruix, al mateix temps que la torre circular es reforçava, inutilitzant l'esmentat pas. La construcció de la muralla va deixar també en desús les termes suburbanes. En aquestes excavacions es va documentar també part de les termes privades d'una domus altimperial (MIRÓ, PUIG, 2000: 177).

Altres informacions de caire arqueològic procedeixen dels estudis sobre la ciutat i la muralla romanes, que han designat aquest espai a la banda sud-oriental de la porta decumana de la ciutat com a *castellum* (GRANADOS, 1991: 180¹). Cal destacar també les nombroses referències històriques a les torres i paraments romans en la documentació que fa referència a la demolició de l'Arc del Regomir (CORREDOR, inèdit).²

LES EXCAVACIONS A REGOMIR, 6 – ATAÛLF, 9

La finca, que ocupa aproximadament un 17% de l'espai intern del *castellum*, ha estat excavada en extensió allà on ha estat possible, és a dir, a la zona de la muralla (Hab. 1, 2, 3, 9 i 10) i de l'edifici absidal (soterrani: Hab. 11 i 12), deixant al descobert la planta de les estructures romanes (Figura 1). Això no significa que haguem pogut exhaurir els dipòsits sedimentològics antics en totes aquestes habitacions, a causa de les limitacions lògiques imposades per mesures de seguretat elementals en relació amb l'immoble existent. En qualsevol cas, i amb l'objectiu de recollir més informació, en aquestes habitacions s'hi han fet set sondejos, cinc dels quals han atès el nivell geològic. A la resta de l'immoble, només s'hi ha intervingut fent cales de profunditat variable.

La intervenció arqueològica ha donat com a resultat la localització i documentació de diverses estructures i nivells arqueològics corresponents a l'arc cronològic que s'estén entre els segles I dC i el segle XX. En aquest article analitzarem les fases romanes, des d'època altimperial a època tardoantiga.

1. Tot i que aquest autor sostenia que el *castellum* era una ampliació baiximperial a la façana marítima de Barcino: "Únicament pel costat SE va ser lleugerament augmentat -el traçat de la muralla- pel fet de construir-s'hi un cos sortint, un *castellum*, en relació, possiblement, amb la zona portuària. Aquest augment del baix imperi té el seu reflex en les dimensions del perímetre(...)". Fins a l'actualitat, s'ha atribuït una cronologia tardana a l'espai del *castellum* (MIRÓ 2005: 59).

2. Agraïm a Constanza Corredor que ens hagi facilitat aquest treball, producte d'una recerca apassionada en arxius i biblioteques del país i l'estranger al voltant de l'evolució urbanística que afecta la finca i el sector en general.

Figura 1. Planta general de la planta baixa i soterrani a Regomir; 6 – Atàulf, 9 de Barcelona. S'hi indiquen els àmbits romans identificats, els principals números de Fet Estratigràfic i Unitat Estratigràfica, corresponents a les estructures, i les cales realitzades.

LA FASE ALTIMPERIAL

En aquesta fase, que es data a la segona meitat del segle I dC, hem de situar la planificació i construcció unitàries de tot l'espai explorat del *castellum*. Les edificacions i espais construïts identificats clarament són (Figura 1):

- L'edifici absidal
- El criptopòrtic

Indicis d'altres espais construïts són:

- L'àmbit A
- L'àmbit B
- L'àmbit C

L'edifici absidal

Aquest edifici té una planta rectangular en el qual es circumscriu, per la banda interior, un segment de circumferència. Així, les parets són rectilínies, tant per l'exterior com per l'interior, tret de la part central del mur més curt, que, per la banda interna, presenta un segment de circumferència que secciona una imaginària línia recta (UE 317). A banda i banda d'aquest coronament absidal es dibuixen dos angles (Figura 2).

Figura 2. Interior de l'edifici absidal (Hab. 12). En primer terme, angle de l'edifici i –a l'esquerra- pou d'època moderna. En el fons, paret d'opus vittatum reaprofitada en el soterrani decimonònic. Els nivells de sorra són originals (s. I dC).

Aquests angles, pel fet que l'absis està encaixat dins d'un perímetre extern de planta rectangular, adopten uns gruixos de paret importants (4,3 m), entre la línia recta del parament intern i l'inici de l'absis (UE 317) i el parament exterior (UE 703). L'amplada és d'11,75 m per l'exterior i de 9,25 m per l'interior, mentre que la longitud resta per determinar, ja que als 4,3 m del massís de l'edifici s'hi han d'afegir els 2,6 metres de la prolongació del mur longitudinal (Fet 56) conservats a la paret NO (UE 705), que, a més, prossegueix en direcció a la placeta d'Ataülf. En aquest punt, cal recordar els dibuixos de Duran i Sanpere dels anys vint del segle XX que mostren en el carrer Ataülf l'existència de dos absis descoberts en aquell moment, el major dels quals devia estar enfrontat al que nosaltres hem descobert.³ Estaríem, doncs, davant l'existència d'una gran sala coronada a les bandes curtes del rectangle per sengles absis, o de dos edificis de menor longitud i simètrics.

El tancament exterior de l'edifici és, com s'ha dit, rectilini. Del mur es projecten unes pilastres de planta quadrada, separades les unes de les altres uns 220-230 cm (Figura 3). Se n'han localitzat 5 en el soterrani (núm. 2 a 6), mentre que a l'habitació 6 s'observa també la més septentrional de les anteriorment esmentades i conservada en el parament NO de l'habitació 11 (núm. 2), i una més (núm. 1) que ja no pertany a l'edifici absidal, però que hi està en línia.

Figura 3. Mur Fet 30 i pilastra espoliada (núm. 5)

3. Agraïm aquesta informació als tècnics del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona.

El parament dels murs és d'*opus vittatum*,⁴ tot i que presenta un canvi a la cota de 7,5 m sobre el nivell del mar en el tipus de carreu emprat: mentre que el superior és més petit i més ben tallat (UE 704 i 705), l'inferior és de dimensions majors i menys polit (UE 317 i 703). Aquest canvi de parament és més evident per l'interior de l'edifici (paret NO, Hab. 12, UE 317 i 705), on, fins i tot, queda marcat per un reclau.

A la banda SE de l'habitació 11 i dins del massís de l'edifici (Fet 35), s'hi ha local·litzat una escala composta de 4 esglaons (UE 736). Pel SO estan seccionats per la rasa de la trava de les pilastres del soterrani vuitcentista (UE 305), mentre que pel NE limiten amb el massís de l'edifici que, en comptes de presentar l'*opus caementicium* característic de l'interior de l'estructura, s'adequa amb un parament d'un mur de 0,9 m de gruix i 1,2 m de longitud. Aquest mur (Fet 30) que neix de l'interior del rebliment, emparant els esglaons esmentats, es projecta per defora encara 1,4 m, punt en el qual queda coronat per un carreu molt ben escairat de gres de Montjuïc (UE 710). Per la banda NE d'aquest carreu es troba la base d'una de les pilastres (núm. 6) formada també per un gran carreu (UE 712). Tots dos delimiten aquest edifici, assenyalant la possible existència d'una zona de pas o d'un altre àmbit (ressenyat com a àmbit C).

A l'habitació 6, hem documentat l'angle N de l'edifici, junt a les restes de la pilastra núm. 2. Mentre que la pilastra està tota construïda amb carreus i filades regulars, el mur Fet 35 presenta a la cantonada un gran carreu de gres de Montjuïc (UE 669), de manera que, en els dos acabaments conservats de l'edifici, apareix el mateix reforçament. El mur Fet 35 es prolonga amb un parament extern (UE 655) de l'*opus vittatum* que caracteritza tota la construcció.

A continuació, es troba un altre carreu (UE 668), que marca l'entrada dins del mur Fet 35 d'un muret (UE 680), que és la paret d'una canalització d'aigua (Fet 51). A tocar d'aquest carreu hi ha un espai buit que acaba amb un altre carreu (UE 737), que correspon a l'entrada de la paret septentrional de la canal dins del mur de l'edifici absidal. Aquest carreu està cobert per un altre (UE 644), escapçat, que formaria la coberta de la canal en penetrar a l'edifici. Tots dos carreus basals presenten per l'interior un revestiment hidràulic (Figura 4). El fons de la canal, també d'*opus signinum* (UE 689), apareix lligat al revestiment de les parets per una mitja canya.

La prolongació hipotètica de la canalització en línia recta faria que desaigués prop del centre de l'absis de l'edifici. Malgrat que no es pot comprovar físicament, ja que al nivell en què la canalització es troba es va produir l'excavació per tal d'habilitar el soterrani, és l'explicació més plausible. D'una banda, un canvi de direcció de la canal, que s'acompanya de carreus grans per assegurar l'estabilitat de la construcció que presenta un espai buit, no faria més que debilitar, bé la paret longitudinal (Fet 57), bé el massís de l'edifici (Fet 35) en més metres lineals. De l'altra, tampoc és plausible que la canal travessés tot l'edifici en línia recta, ja que, a banda dels problemes d'estabilitat d'una canalització amb aigua corrent que travessi un mur, per l'altre extrem es troben els esglaons d'accés. Així, tot sembla indicar, pel punt en què es fa el pas de l'aigua i pel fet mateix que es projectés aquesta canalització travessant un edifici d'aquestes característiques, que la canalització entrava en contacte amb l'interior de l'edifici.

4. Tal i com va ser definit per LUGLI (1957) o *opus certum*, segons la nomenclatura de LAMBOGLIA (1958).

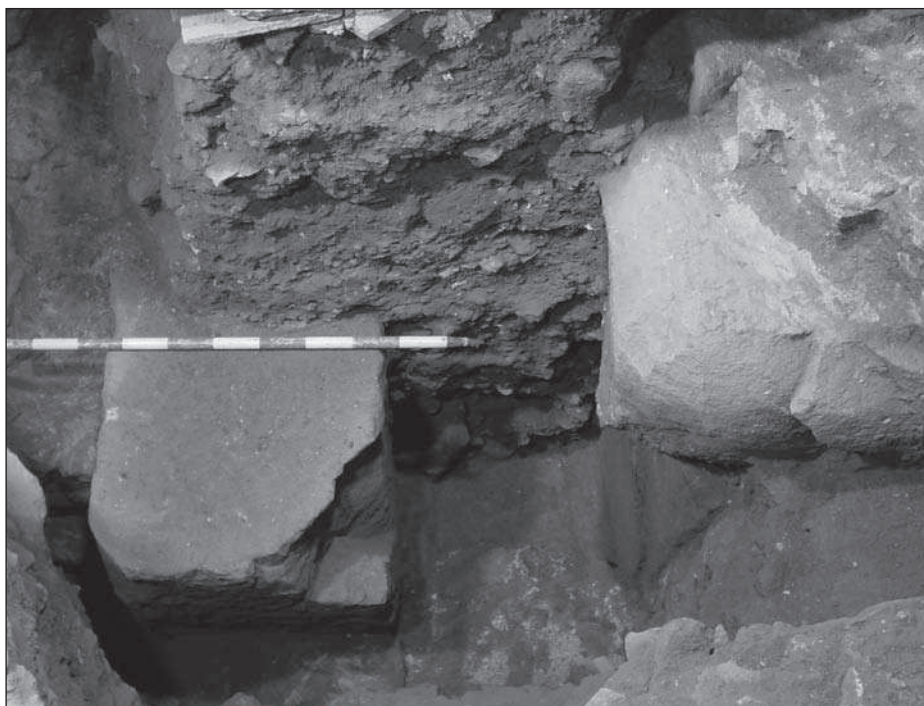

Figura 4. Canal (Fet 51) que penetra a l'interior de l'edifici absidal. S'observen els carreus UUEE 644 i 668 i la solera d'opus signinum (UE 689)

Aquesta troballa és de gran importància i caldrà tornar-hi en relació amb les hipòtesis funcionals de la sala i del complex edilici. En qualsevol cas, sembla que es tracta, per raons topogràfiques,⁵ d'una entrada d'aigües, que, per les característiques de la construcció, seria una canal d'aigües netes i no una claveguera.

EL CRIPTOPÒRTIC

Ocupant les habitacions interiors de l'actual edifici, s'estén per una superfície de més de 200 m². L'amplada és d'uns 11,2 metres mentre que la longitud és com a mínim de 18 metres. La indeterminació de la longitud prové de la desconexió del tancament d'aquest espai pel SE (Figura 1).

Per la banda SO, aquest espai està delimitat per l'edifici absidal i les pilastres que s'hi adossen (números 2 a 6), que, per bé que estructuralment pertanyen a aquest edifici, funcionalment tenen sentit a l'espai que anomenem criptopòrtic.

5. El sentit del desnivell natural del terreny és O-E, ja que ens trobem a la vessant sud-oriental del *Mons Taber*. Mentre que el punt més alt del turó es documenta a uns 16 m sobre el nivell del mar al carrer Paradís, la canalització transcorre en aquest punt a 7,5 m.

A l'angle NO (Hab. 6), apareix una estructura (Fet 38) que se separa de la cantonada de l'edifici absidal (UE 669) 1,4 metres i en segueix la mateixa línia, tot presentant un carreu cantoner de gres de Montjuïc (UE 672). A aquest carreu s'hi adossa un parament d'*opus vittatum* d'una pilastra (núm. 1), en línia amb la resta i regularment separada de la immediatament posterior (a 2,15 m). L'angle N de la pilastra número 1 queda lligada amb un mur rectilini d'*opus vittatum* (UE 738) que continua en direcció NE i que correspon segurament al Fet 19 i 20 (Hab. 2 i 4). Tots tres elements comparteixen el mateix reblliment de morter i pedres (UE 634).

Per la banda NE, tenim un coneixement força complet de les restes, sobretot des del punt de vista topogràfic.

L'espai queda delimitat per un mur que corre paral·lel al parament extern de l'edifici absidal (UE 703 del Fet 35). Aquest mur rep els números de Fet estratigràfic 2 i 4, atès que no té continuïtat física, interrompuda per l'escala de veïns de l'edifici actual. Té uns 75 centímetres d'amplada i en la cala 7 (Hab. 9) s'ha fet palès que es conserva en una alçada de 2,6 metres, als quals s'han de sumar 60 centímetres possiblement de fonamentació excavada per nosaltres (Figura 5). El parament intern observat en aquest punt es troba molt ben conservat, tècnicament es tracta d'un *opus vittatum*, que presenta carreus de dimensions petites, que ofereixen una cara plana, més o menys allisada, i que es col·loquen en filades horitzontals, lligats amb morter de calç. Les juntes entre carreus presenten una amplada irregular i estan farcides de morter aplanat amb paleta, la qual cosa motiva que de vegades la pedra quedi coberta pel morter. Aquesta tècnica s'ha documentat en diversos punts del parament intern i extern de la muralla augustal (GRANADOS, 1991: 176).

Figura 5. Mur Fet 4 i pilastra núm. 11 a la cala 7 (Hab. 9). S'observa el parament d'*opus vittatum* del mur i els carreus de la pilastra. La part de la paret ennegrida correspon a les UUEE 418 i 420.

En aquest mur s'hi traven 5 pilastres més que hem documentat, i en manca una sisena (la número 10) per completar la simetria amb les localitzades a l'edifici absidal, que s'hauria de trobar sota l'escala de veïns esmentada. Totes les pilastres són equidistants les unes de les altres i simètriques respecte de les localitzades a l'edifici absidal. Les dimensions oscil·len entre els 0,9 i 1 metres de cantó i, de les localitzades, 8 són construïdes amb petit carreu i filada regular (*opus vittatum*) i queden travades al parament extern, la qual cosa li confereix major solidesa i verifica la unitat del programa constructiu. Les altres tres utilitzen carreus grans que entren uns centímetres dins del mur i queden travades per filades superiors del propi mur, en forma de cremallera (Figura 5).

Si l'espai entre parets (entre Fets 30, 35 i 38, i Fets 2 i 4) és d'11,2 metres de mitjana, entre pilastres oposades oscil·la entre els 9,2 i els 9,4. El fet que aquestes pilastres formen part d'un espai construït i cobert és indiscutible. No es tracta de contraforts, ja que les estructures amb les quals es traven no els necessiten i a més farien innecessària la perfecta simetria que guarden. A més el descobriment de les pilastres números 1 i 7, en els angles SO i NE, lligades a un mur de tancament, delimita aquest espai arquitectònic. Així doncs, sigui quina sigui la solució arquitectònica emprada, és clar que aquestes pilastres són elements de suport d'un pis o teulada.

La possibilitat de la construcció d'arcs de dovelles que empressin com a muntant les columnes queda descartada, ja que l'ús d'arcs combinats amb voltes per cobrir grans espais no està documentat més que en les voltes d'arestes i, tot i així, necessitaria de suports intermedis per cobrir àrees quadrades, no rectangulars com les que de moment es dibuixen. Tampoc el tipus de voltes concrecionada (per ex. el temple de Diana de Nîmes), és una solució aplicable als suports descoberts al *castellum*, ja que entre arc i arc només hi hauria d'haver una tirada de carreus que quedaria suportada lateralment per les pròpies arcades; a més, aquests carreus s'haurien de trobar poc enretirats respecte del propi arc, atès que tots dos elements han de descansar damunt de la mateixa paret, no damunt pilastres (ADAM, 1996: 1992 i 206). La solució més factible per a una coberta de volta seria la de mig punt de dovelles i massís reblert, però aquest tipus de construcció faria descansar la volta damunt una paret de gruixos notables i convertiria en innecessaris els pretesos arcs. Finalment, no hem trobat en cap moment evidències de l'enderroc d'una coberta de pedra.

D'aquesta manera la llum de poc més de 9 metres requeriria unes bigues de 10,5 metres de longitud per tal que aquestes es sostinguessin. A banda de no estar disponibles a una ciutat com *Barcino*, tampoc no serien una solució arquitectònica, ja que aquestes cedirien en cas d'haver de suportar un cert pes al damunt. Així és imprescindible l'existència de pilastres intermèdies per tal d'aguantar la teulada o pis superior.

Quant a si estava cobert parcialment o totalment, en el primer cas es devia tractar d'un pòrtic que devia requerir una doble filera de pilastres intermèdies i deixar un espai central descobert. Les dimensions d'aquest espai devien ser segurament d'1/3 de l'amplada de l'espai total, al voltant de 3 metres. No sembla, doncs, un disseny gaire atractiu, atesa l'estretor de l'espai central descobert. Per contra, si hagués estat cobert totalment caldria dilucidar si sostenia una coberta o un pis. La primera opció tindria el suport de la trobada d'abundant material de construcció (tot i que no només *tegula* o *imbrex*, sinó, sobretot, maó) a la sala 10 de l'habitació 11.2 (UE 392) i també a l'adjacent àmbit C (cales 10a i 11a, Hab. 11.2 i 12, UE 357 i 353, 355, 358 i 369); a favor de la segona, en especial si s'hagués tractat d'un pis de fusta, cal esmentar la trobada de

diversos nivells de cendres a la cala 10, el més potent dels quals de 35 centímetres de gruix (UE 421, 425 i 436), així com a les cales de l'àmbit C acabades d'esmentar (UE 390 i 394, 375 i 391). Aquests nivells coincideixen per cota amb un nivell de cendra de gruix similar a la cala 7 de l'habitació 9 (UE 447, 464 i 465).

Finalment, un darrer element dona suport a l'existència d'un pis superior. Així, les escales que penetren el massís de l'edifici absidal cobren sentit si contemplem la hipòtesi que aquestes giraven cap a l'interior d'un pis superior al criptopòrtic. No sembla factible que aquestes s'endinsessin més cap a l'interior de l'estructura, menys encara que, tot girant cap el S, perforessin la paret lateral, atès que, en tots dos casos, debilitarien extraordinàriament les parets de l'edifici. Així, si donaven pas a l'espai on se situa el criptopòrtic, ho feien necessàriament a un pis superior, atès que inequívocament el sòl del criptopòrtic es troba al nivell de l'esglaó inferior d'aquesta escala.

Finalment, volem cridar l'atenció respecte dels murs Fets 36 i 37, que ens indiquen una possible remodelació del sector i, el que és segur, que se'n fes una compartimentació. El Fet 37, compost d'un parament d'*opus vittatum* i farciment, va a parar tant a la UE 703 del Fet 35 com al Fet 36 i segella darrere seu les pilastres núm. 2 i 3. El Fet 36, per la seva banda, recolza en la pilastra núm. 4. Malauradament, el mur NE del soterrani actual ens impedeix documentar la continuïtat del Fet 36 i, per tant, de l'espai que delimitava. Malgrat que la manca d'excavació en profunditat no ens permet de situar cronològicament aquesta compartimentació, la UE 49, que s'hi adossa, va ser formada entre la segona meitat del segle II dC i la primera del segle III dC, de manera que aquests murs, si no són originals, van ser construïts pocs decennis després de la resta.

L'àmbit A

És, sens dubte, l'àmbit, dels tres reconeguts, del qual tenim més superfície conservada i, sens dubte també, és el que menys podem explorar. Això és degut al fet que aquest espai va ser amortitzat en construir-se la muralla, que s'hi col·loca al damunt, i, per tant, és a hores d'ara inaccessible a l'excavació (Figura 1).

L'espai existeix a Regomir 6 en una longitud de 22 m i en una amplada de 4,4 m, comptant els murs, fet que equival a 3 metres d'espai útil. Queda delimitat, d'una banda, pel mur Fets 2 i 4, descrits més amunt i conservats a les habitacions 2, 3 i 9. En tenim una planta força completa, tot i que la cara externa, la que dona a l'interior de l'àmbit A, només s'ha documentat a les habitacions 3 i 9. Aquest parament és també d'*opus vittatum*. En canvi, el mur que delimita l'espai pel NE (Fet 34) s'ha pogut observar fragmentàriament sota la primera filada de carreus de la muralla: indicis a la cala 2 i clarament a la cala 3 (Hab. 1). S'observa també a les cales 6 i 14 de l'habitació 10. El parament extern, que donava defora el *castellum*, té el mateix parament d'*opus vittatum*. El parament intern d'aquest mur, el que dona a l'interior de l'àmbit A, no es pot observar, ja que queda cobert pel parament extern i rebliment de la muralla. El rebaix (UE 721) d'una petita porció del rebliment de la trinxera de fonamentació de la casa del segle XIX, en la partió amb Regomir 8, va fer palès que es tractava d'un mur tripartit de 65 centímetres d'amplada (Figura 6). Aquesta observació va invalidar hipòtesis anteriors sobre si ens trobàvem davant d'una muralla preexistent (augustal), damunt la qual s'hagués bastit la muralla tardana.

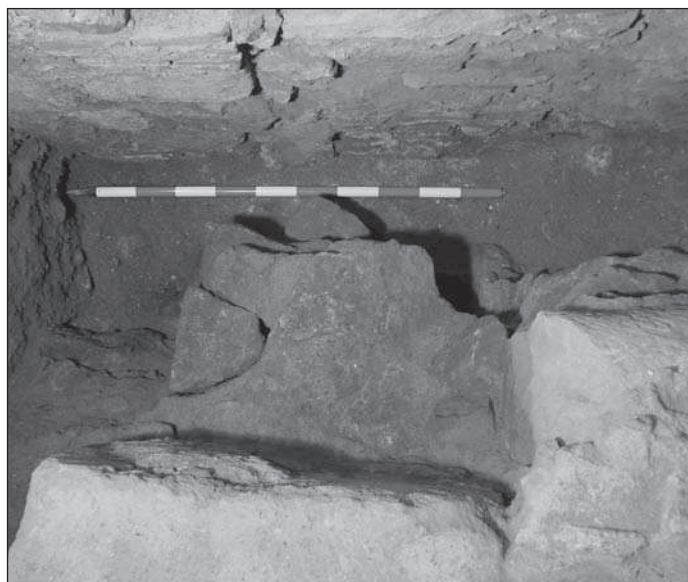

Figura 6. Mur Fet 34, corresponent a l'àmbit A (s. I dC). En primer terme carreu de l'*opus quadratum* de la muralla (s. IV dC) i –a la dreta–, dins de l'*opus caementicium* de la muralla, fragment de possible *cuppa*.

Cal esmentar que l'any 1861, en enderrocar-se l'Arc de Sant Cristòfol, Puiggarí va dibuixar una escena dels treballs en la qual es representa dos dels obrers vinclats damunt els grans blocs de pedra, ja caiguts, que ells mateixos semblen enretirar, mentre que, a l'esquerra de l'escena, encara es conserva part del que devia ser la torre i, al fons, una porta de dos arcs, de la qual s'observa un pilar central. Aquest té una decoració arquitectònica, d'acanalats, des del fals basament fins al capitell d'estil corinti.⁶ L'entaulament està motllurat i presenta el cap d'un lleó en relleu. Per damunt sembla distingir-se un mur d'*opus latericium*, tot i que bé podria tractar-se d'una concessió artística i que es tractés també de l'*opus vittatum* que trobem en tots els elements antics del sector. La porta va ser redibuixada anys més tard per Hernández Pijoan, i es conserva a l'actualitat en el Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Un darrer element vinculat a aquest espai, per la banda exterior del *castellum* i amb relació a la via d'accés a la ciutat pel *Decumanus Maximus*, és la claveguera (Fet 12/55), formada per parets d'encofrat perdut, solera de tegulae i coberta de pedra (Figura 3).

6. Un bloc amb la mateixa decoració arquitectònica, corresponent al basament, l'hem trobat segurament reutilitzat, si és que pertanyia a la mateixa porta monumental, en la primera filada de la muralla (Hab. 1) (Lám. 4). Tal vegada, doncs, l'arcuació tenia més ulls dels que els elements conservats suggereixen.

L'àmbit B

Parcialment descrit en tractar el criptopòrtic (Hab. 6), és l'àmbit que estava a la banda NO de l'edifici absidal i a l'O de l'esmentat criptopòrtic, amb el qual queda connectat pel pas entre el Fet 35 (UE 669) i el Fet 38 (UE 634 i 679). Per aquest espai discorre la canalització Fet 51 de la qual s'ha pogut documentar els dos blocs (UE 668 i 737) amb revestiment hidràulic que formen part del mur de l'edifici absidal (Fet 35) i, arrasada, en un espai molt petit de només 30 cm, la continuació de la paret NE de la canal (UE 680), paret que té una estructura tripartida i un gruix de 45 cm. Atès que la base de la canalització se situa a 7,44 metres sobre el nivell del mar i que el nivell de circulació inferior del criptopòrtic es troba a 6 metres, no ha pogut ser explicada de manera satisfactòria l'existència d'aquest pas que devia quedar pràcticament barrat per aquesta canalització.

En tot cas, totes les estructures són clarament altimperials i pertanyen al mateix programa constructiu que la resta d'elements assenyalats. En canvi, els nivells excavats mitjantçant dos petits sondejos (cala 15 i 16) fins a una cota de 7,5 metres només han donat materials baiximperials i tardoantics (*vid. infra*), de manera que s'han convertit en el punt en què segurament es troba una seqüència més completa, que futures excavacions haurien d'investigar.

L'àmbit C

Aquest espai no forma part de l'edifici absidal, que queda al NO, ni del criptopòrtic, que queda a N-NE, però es comunica amb aquest darrer tant pels esglaons UE 736, com pel pas que el coronament del mur Fet 30 (UE 710) i la pilastra número 6 (UE 712) habiliten. Molt poc hem pogut veure d'aquesta zona, que en tot cas, queda delimitada o dividida per un mur Fet 39. Aquest es troba a 2,8 metres del mur Fet 30 i només el podem observar en una longitud de 2 metres i una amplada de 45 centímetres, atès que al damunt hi descansa l'actual escala d'accés; està conservat en una alçada de 50 centímetres fins a la fonamentació del mur, als quals s'afegeixen 40 centímetres més fins al nivell geològic (UE 440, a 6 metres sobre el nivell del mar) en què hem aturat l'excavació.⁷

Desconeixem si aquesta zona de pas formava part d'un àmbit cobert; en tot cas, l'estratigrafia, molt semblant a la de la cala 10, ens inclina per aquesta opció, atès que conté material constructiu en abundància i nivells de cendres, que hem interpretat que són el resultat de l'incendi d'una possible coberta o pis superior.

7. Malgrat tot, la fonamentació, com s'ha observat en el forat d'espoli (UE 336) o a la cala 11, és possible que continuï a més profunditat, en haver estat retallat el geològic i reblert amb un encofrat perdut.

Els nivells de circulació del complex

No és una problemàtica menor dilucidar on cal situar els nivells de circulació, ja que en part semblen haver estat destruïts per les obres edificies vuitcentistes, en part per incendis antics. Diversos elements ens assenyalen la possible existència d'un nivell de circulació o paviment a la cota de 7,5 metres sobre el nivell del mar.

En efecte, a l'interior de l'edifici absidal, com ja hem apuntat, s'observa un canvi de parament (UE 317 i 705) en les dimensions dels carreuons de l'*opus vittatum*, marcades per un reclau (Hab. 12), que interpretem com a punt en el qual es devia construir el paviment.⁸ A la banda NE del criptopòrtic (cala 7, Hab. 9), hi ha també un reclau (però no un canvi de parament) a la mateixa cota⁹ (Figures 5 i 7). El nivell que hi va a parar (UE 418 i 420) és cendrós i en alguns punts ateny els 50 centímetres de potència, l'acció del foc ha afectat fins i tot el parament que apareix recremat.¹⁰ A la cala 15 (Hab. 6), a la cota de 7,54 metres es documenta un possible paviment de terra batuda amb calç i restes de materials constructius (UE 692), molt endurit, tot i que el fet que hagi aparegut només en un racó de la cala afegeix dificultats a la seva con-

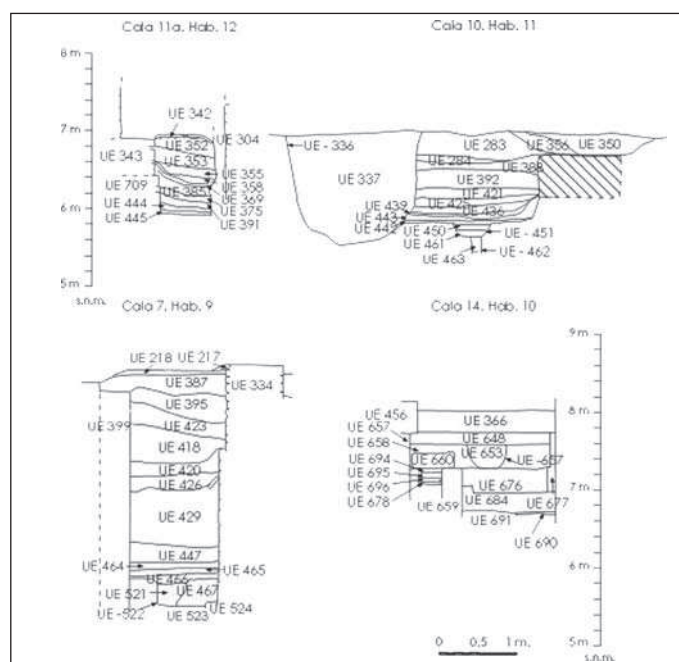

Figura 7. Estratigrafia comparada dels sondatges realitzats a les habitacions 9, 10, 11 i 12.

8. El paviment del soterrani del segle XIX es trobava ja a una cota inferior, al voltant dels 7 metres sobre el nivell del mar.

9. En canvi, a la pilastra adjacent (número 11) no hi apareix cap canvi.

10. Malgrat tot, no es pot considerar un nivell de destrucció damunt d'un nivell de circulació original, ja que només 20 cm per sota la UE 429 ha estat datada a la primera meitat del segle IV dC.

textualització i interpretació.¹¹ Finalment, a la cala 14 (Hab. 10), i, per tant, a la banda exterior del *castellum* i, en definitiva, de la ciutat romana, la tapadora de la claveguera se situa entre 7,43 i 7,54 metres sobre el nivell del mar, element que ens indica que el nivell de circulació per l'exterior, en el moment de construir-la, també era aquest.¹² (Figura 7)

En tot cas, a l'interior de l'espai on localitzem el criptopòrtic no sembla lògicament que aquest fos el primer nivell de circulació. En totes les cales practicades hi ha una estratigrafia coherent sedimentada al llarg dels segles –per tant, no es tracta de rebliments de la fase constructiva o d'un buidat i posterior rebliment, ocorregut en un altre moment–. Aquest fet sembla indicar que l'espai havia romàs buit a una cota força baixa i que només al llarg del temps es va anar reomplint. Els nivells naturals retallats es troben per l'interior a una cota de 5,6 metres (UE 523, cala 7, Hab. 9) i de 5,8 (UE 453, cala 10, Hab. 11.2). Malgrat tot, en el primer d'aquests punts s'observa un canvi notable de parament a 6 metres, tant del mur Fet 4, com de la pilastra núm. 11,¹³ mentre que en el segon la pilastra núm. 6 descansa a 6,15 metres damunt el nivell geològic, indicant que tal vegada el retall en el turturà només va constituir el nivell de circulació en el moment de construir l'espai, i que, tal i com hem observat a l'interior de l'edifici absidal (*vid. infra*), es va reblir per protegir la fonamentació. Com hem indicat, hi ha dos nivells de cendres a la cota de 6 metres en punts allunyats (cales 7 i 10) que tal vegada ens assenyalin l'incendi d'una coberta o un pis de fusta i, a la vegada, la cota de circulació d'aquest espai un cop en ús.

A l'àmbit C adjacent, que s'obre al criptopòrtic, el retall damunt del sòl geològic apareix a 6 metres a les dues cales practicades (10a i 11a, Hab. 11.2 i 12). Les escales, que davallen des del massís de l'edifici absidal (i de l'hipotètic pis superior del criptopòrtic) fins a la cota de 6 metres del darrer graó, són una prova més de l'existència d'un nivell de circulació en aquest nivell.

Finalment, hem d'apuntar que la distància entre les cotes de les dues hipòtesis de nivell de circulació és d'1,5 metres. No sembla que aquesta alçada fos suficient per circular-hi o per emmagatzemar-hi productes amb facilitat. Tanmateix, les dades disponibles semblen assenyalar l'existència d'un nivell de circulació (de fusta) situat a 7,5 metres per a una planta baixa, que habilitaria un soterrani (el criptopòrtic) d'1,5 metres. Òbviament, atès que les pilastres continuen per damunt d'aquesta cota, haurien suportat bé un pis superior, bé el sostre d'aquesta planta.

11. En tot cas, tampoc es tracta d'un paviment original, atès que el material que s'hi relaciona de l'adjacent UE 687 conté un Antonià posterior al 250 dC.

12. Aquesta cala, que no ha atès nivells naturals, ens permet documentar estrats tal vegada anteriors a l'horitzó constructiu del *castellum*. El darrer excavat (UE 691) té una cota superior de 6,7 m sobre el nivell del mar i conté, entre l'escassa ceràmica, un fragment de finals del segle I aC (una copa de TS itàlica Etl. R 2 o 3 [fig. 4.1]). Aquest nivell és estratigràficament anterior a la claveguera (Fet 55), ja que la paret d'aquesta (UE 659) es va construir emprant un encofrat perdut contra aquest estrat i els immediatament superiors (UE 684 i 676).

13. Respecte del mur, es passa del carreu petit, més o menys regular, a pedra de dimensions més grans i més mal tallada, fins i tot amb una beurada de morter entre dues de les filades; respecte de la pilastra els grans carreus donen pas a carreus regulars però de mida mitjana.

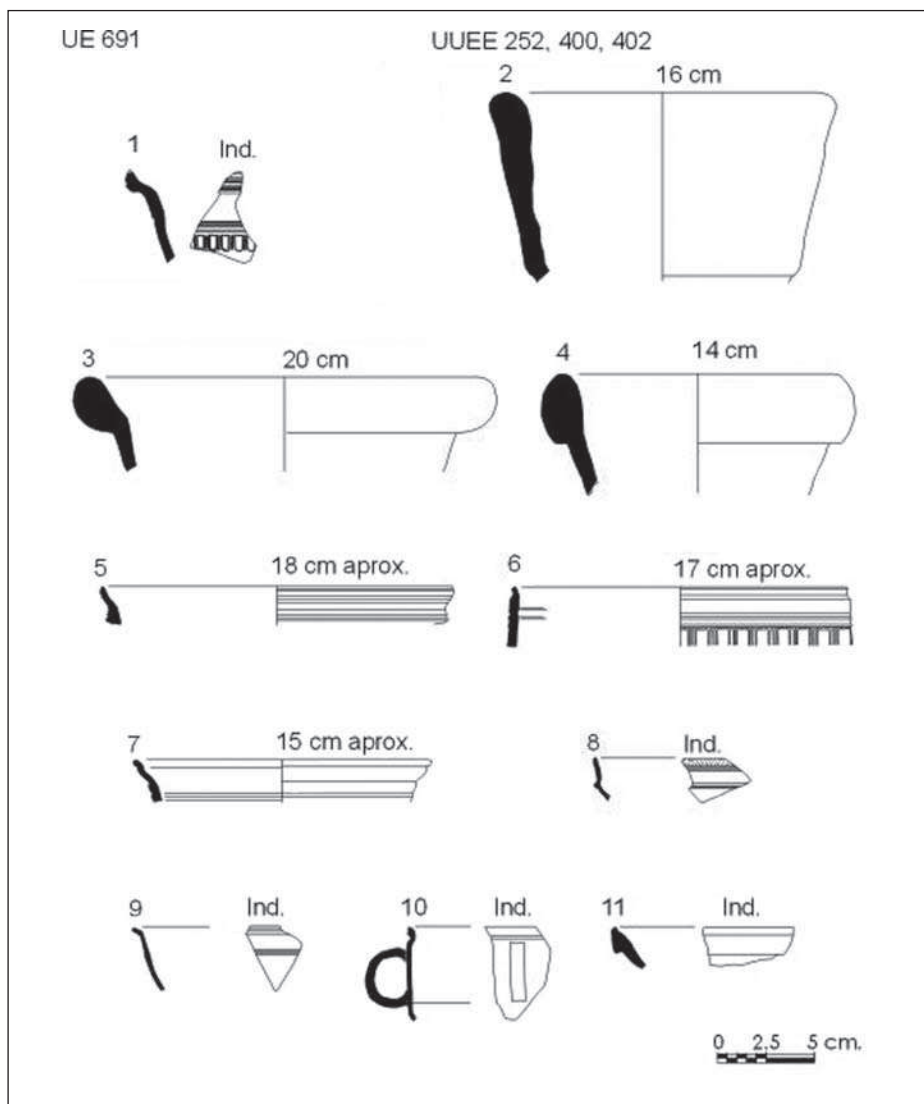

Figura 8. Materials procedents de les UUEE 691, 252, 400 i 402.

La cronologia del programa constructiu

La datació de l'edifici absidal, del criptopòrtic i de la resta dels àmbits detectats a la zona del *castellum* fins ara explorada s'ha establert a partir dels materials recuperats en nivells excavats en extensió o procedents de sondejos.

El sediment excavat a l'interior de l'edifici absidal s'ha interpretat com a nivells de rebliment per tal de soterrar part de la fonamentació. El sondeig 11 (Hab. 12) ha revelat que, tal i com hem vist a la zona del criptopòrtic, el terreny va ser rebaixat fins a nivells geològics (de turturà i margues), efectuant-se a partir d'aquest rebaix part de la fonamentació en *opus caementicium* en encofrat perdut, mentre que la part que no estava soterrada es construïa en *opus certum* groller. A continuació, per tal d'enterrar aquesta part de la fonamentació es van estendre capes de sediment (UE 252, 400 i 402), que alternen les argiles amb les sorres molt pures, versemblantment de platja (Làmina 1), i que contenen milers de fragments ceràmics.¹⁴

Els elements més comuns que aporten cronologia procedents d'aquests estrats han estat les àmfores (tarraconesa: Dres. 2-4 [Figura 4.3], Pasc. 1 [Figura 4.2]; bètica: Dres. 20 A [Figura 4.4]), la vaixella fina de vernís (TS itàlica: Ettl. 18, 18.2 [Figura 4.5], 22 [Figura 4.8], 27, 33.1, 36, 37 [Figura 4.9], 37.4, R 2.2, R 3.2 [Figura 4.11], R 5, R 6; TS sudgàlica: Drag. 16, 18B, 24-25A, 27C, 29B [Figura 4.7], 30B [Figura 4.6], 29-37, 37), les produccions de parets fines (Mayet 20, 29 [Figura 4.10]) i les ceràmiques de cuina africana (Hayes 19-194, 22, 23, 196, 198, Ostia II, Figura 302). Mentre que algunes d'aquestes produccions no sobrepassen el darrer decenni del segle I dC, d'altres no s'inicien abans del 70 dC. És per això que cal situar la formació d'aquests nivells i la construcció de l'edifici absidal en època flàvia.

Alguns estrats excavats amb relació al parament extern de l'edifici, per la banda del criptopòrtic (cala 10, UE 443, 463) proporcionen, en contacte amb el retall fet en el terreny per tal de construir-hi, fragments de ceràmica (cuina africana: Ostia II, Figura 312), que no contradiuen aquesta cronologia.

Un darrer element del mateix programa constructiu, com és la claveguera (Fet 12/55) que circulava per l'exterior de la zona edificada, es pot datar a la mateixa època pel *terminus ante quem* que estableixen els estrats retallats per la construcció d'aquest element (vegeu nota 11). La UE 676, situada a una cota superior a la UE 691, anteriorment esmentada, presenta TS sudgàlica: Drag. 18b, 36-Vernhet A2 i TS hispànica: Drag. 36-Vernhet A2.

Evolució del complex

Hem esmentat anteriorment l'aparició d'estrats que contenen cendres a la mateixa cota de 6 metres sobre el nivell del mar en quatre dels sondejos fets tant en el criptopòrtic (cala 10, UE 421, 425 i 436 i cala 7 UE 447, 464 i 465), com a la zona anomenada àmbit B (cala 10a UE 390 i 394 i cala 11a, UE 375 i 391) (Figura 7). En tres d'aquestes cales apareixen materials que aporten cronologia. A les cales 10 i 11a les produccions i formes són similars a les trobades en estrats estrictament funda-

14. Dels prop de 15.000 fragments de ceràmica inventariats, un terç pertanyen a aquests estrats. Així la datació de la fonamentació de l'edifici absidal s'ha fet sobre la base d'uns 5.000 fragments de ceràmica i 6 monedes.

cionals (una moneda de Vespasià i TS sudgàlica: Drag. 29B), mentre que a la cala 7, semblen ser una mica posteriors, enquadrats a partir de la primera meitat del segle II dC (cuina africana: Hayes 23B, TS Hispànica: Drag. 29 [Figura 5.12] i 35, TS Africana: Lamb. 6 [Figura 5.13]). Aquests nivells semblen testimoniar un episodi d'incendi possiblement a la primera meitat del segle II dC, tal vegada de l'hipotètic pis de fusta.

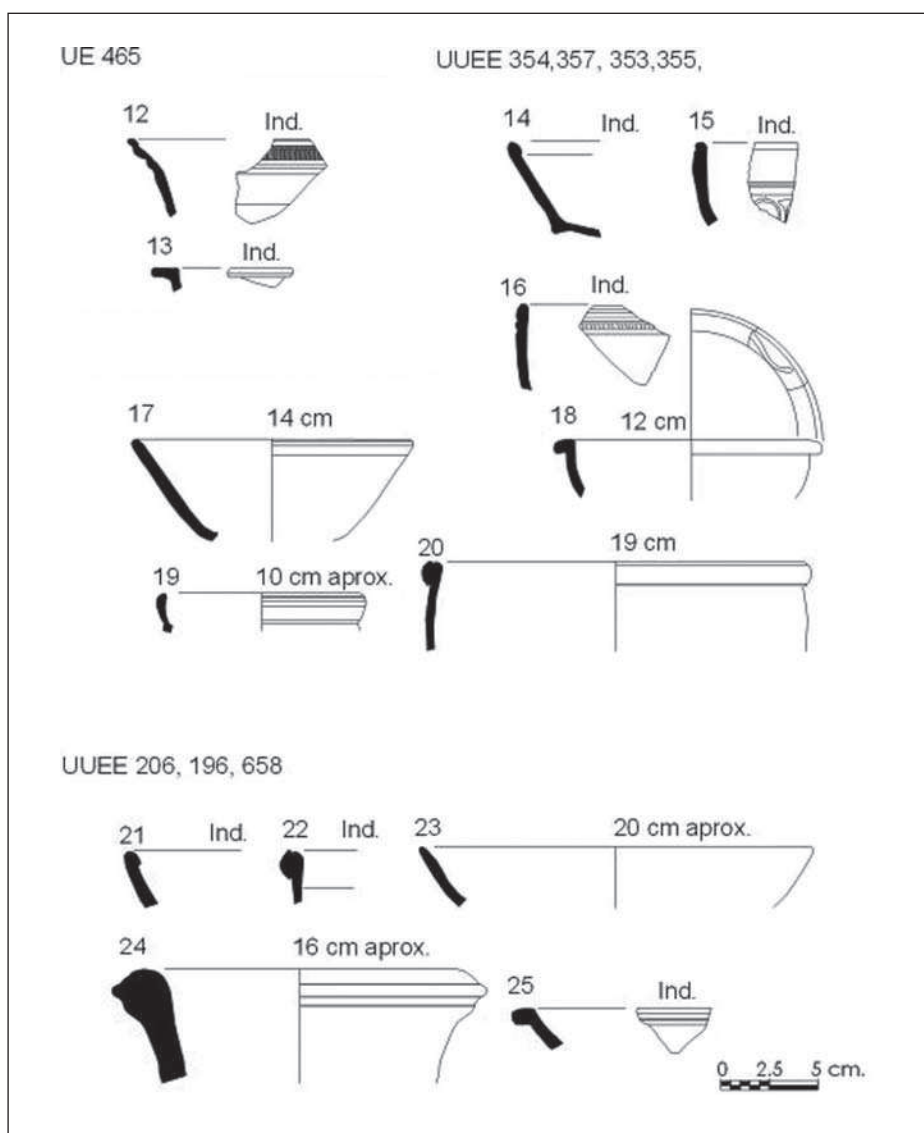

Figura 9. Materials procedents de les UUEE 465, 354, 357, 353, 355, 206, 196 i 658.

Sigui el que sigui el que hagués succeït a finals del segle I dC, probablement l'activitat no es va interrompre, ja que no tenim estrats clarament formats a la primera meitat del segle II dC, la qual cosa fa pensar que l'espai del criptopòrtic no estava abandonat. En efecte, els estrats que cobreixen aquests primers nivells de cendres contenen materials que no apareixen abans de mitjan segle II dC. A més, l'abundós material de construcció (més maó que no *tegula* o *imbrex*) que hi apareix suggereix signes evidents d'abandonament del criptopòrtic, que sembla que mai no es va recuperar de l'incendi, i de remodelació del sector. Lentament es va reblint el criptopòrtic, encara un metre per sota del nivell de carrer i de l'interior de l'edifici absidal, amb la runa tal vegada de la pròpia estructura.

Els materials que aporten cronologia es troben a la cala 10 (UE 392, entre les cotes 6,26 i 6,52 m), cala 10a (UE 354 i 357 entre 6,30 i 6,58 m) i cala 11a (UE 353, 355, 358 i 369, entre 6,30 i 6,70 m) (Figura 7) i són produccions de ceràmica de TS Hispànica (Drag. 27 [Figura 5.19], 33 [Figura 5.19], 35 [Figura 5.18], 36, 37 [Figura 5.15] i 37a), TS Africana A (Lamb. 4-36/Hayes 3C, Lamb. 2A/Hayes 9A [Figura 5.16]), de cuina africana (Hayes 23A i B [Figura 5.14], 196, 197 [Figura 5.20], Ostia II, Figura 302 i Figura 306), a part d'una moneda d'Antoninus Pius. Abasten un arc cronològic ampli de mitjan segle II a mitjan segle III dC.

No solament el criptopòrtic desapareix com a tal, la claveguera atura també el seu funcionament durant aquesta centúria. Els seus estrats de rebliment (cales 3 i 14, Hab. 1.2 i 10, UE 206 i 696) (Figura 7) aporten fragments de ceràmica de cuina africana (Hayes 23B [Figura 5.21], 196, 197, Ostia II, Figura 302), juntament a fragments informes d'àmfora bètica, africana i TS africana A.¹⁵ Els estrats superiors (UE 196 i 658) també contenen aquests materials (àmfora ibèrica Dres. 20F [Figura 5.24], africana de cuina: Hayes 182 [Figura 5.25], 196, 197 [Figura 5.22], Ostia II, Figura 302, TS Africana A Lamb. 1, 3A/ Hayes 14A [Figura 5.23] i Lamb. 10), la qual cosa reforça aquesta cronologia.

Interpretació dels elements altimperials

La interpretació funcional de l'edifici absidal resta lluny de ser evident, tot i que les dimensions de la sala el situen, sens dubte, com a edifici públic. La manca de paviment és un dels elements que més la dificulta, junt a la manca d'un coneixement més ampli de la topografia interna del *castellum*, que ens assenyalés amb quins altres recintes es relaciona.

La pròpia planta absidal de l'edifici i l'existència d'una canal d'aigües netes (Fet 51) que sembla desguassar a l'interior són els elements més suggeridors. En efecte, entre els edificis de planta rectangular amb un coronament absidal a una de les bandes

15. Només els fragments informes provenen d'un segment de la claveguera segellat per la coberta (UE 696, Fet 55), les formes provenen d'un sector que va patir l'espoli de les lloses de coberta (UE 206, Fet 12). Malgrat tot, en produir-se l'espoli i reblir-se l'interior de la claveguera amb abocaments de terra, és evident que aquesta ja havia deixat de funcionar.

curtes (o bé dos, un a cada banda) que contenen aigua en el seu interior es troben els nimfeus i les *natationes* localitzats a les termes públiques.¹⁶ La capacitat de la canal de l'edifici absidal és tan gran que bé podria alimentar les necessitats de dependències com aquestes.

D'altres elements de cultura material que es poden relacionar a complexos termals són els suports tubulars apareguts. No es tracta de *tubuli* per a la conducció d'aire calent, sinó d'altres elements emprats per construir les cambres d'aire de les sales caldejades, mitjançant *tegulae* –no *mammatae*, ja que llavors no serien necessaris– o similar que aquests suports engrapaven i subjectaven a la paret. Un dels tubs ha aparegut encara amb un fragment de tija de ferro en el seu interior.¹⁷

Malgrat tot, aquesta hipòtesi planteja nous interrogants, atès que, si es van construir unes termes públiques en aquest indret durant el darrer terç del segle I dC, que podrien haver estat en funcionament fins al segle VI dC, caldria explicar per què en el segon quart del segle II dC es construeixen les famoses termes de Luci Minici, pare i fill, comunament identificades amb les troballes de la plaça de Sant Miquel o per què, segurament també en el segle II dC, se'n construeixen unes altres fora muralla, precisament a Regomir, 7-9 (MIRÓ, PUIG, 2000).

D'altra banda, la possibilitat que es tractés d'un gran dipòsit d'aigua no sembla avalada ni per la topografia, ja que se situa en una cota baixa respecte de l'àrea urbana més gran de la ciutat –i, per tant, bastaria una zona petita–, ni per la situació de la canal d'alimentació, a la cota més baixa de l'estructura –que impossibilitaria que s'omplís–, ni per la manca absoluta de revestiment d'*opus signinum* contra els paraments d'*opus vittatum*, conservats a l'interior de l'edifici absidal (paret NO, Hab. 12) gairebé 2 metres per damunt de la fonamentació.

Amb relació al criptopòrtic, no hi ha elements de cultura material per establir-ne una funció. Atesa la seva poca alçada, la manca de paviment i la seva posició subterrània, tal vegada podria haver estat una àrea de magatzem.

Quant als àmbits B i C, no en podem atribuir funcions, ja que amb prou feines en coneixem la planta i són espais més aviat deduïts de l'existència de passos entre el criptopòrtic i aquests. Respecte de l'àmbit A, malgrat que només en coneixem dos murs paral·lels que el delimiten i, per tant, no tenim indicis de les possibles subdivisions internes, per la seva situació topogràfica a l'entrada/sortida del *Decumanus Maximus* en direcció al centre de la ciutat o al mar tal vegada podrien haver correspost a *tabernae* o tal vegada a un pòrtic o

16. Per exemple, el nimfeu de *Punta Epitaffio* a Baia (Nàpols), de planta absidal, té una amplada de 8,35 metres i una longitud màxima de 16,45 metres (AUTORS DIVERSOS, 1983; MANISCALCO, 1997). Tanmateix, Baia va ser residència imperial des del segle I dC i el propi nimfeu podria haver format part de la residència de Claudi I. En canvi, la *natatio* dels grans banys Nord de Tamugadi (Timgad), de planta rectangular i coronament absidal en els dos costats curts, té només 6 m d'ample i una longitud de poc més de 10 metres (WLOCH, 1983).

17. Només s'han recuperat 20 fragments d'aquests elements, 12 dels quals en nivells formats en època moderna o contemporània, que contenen materials de diversos moments cronològics. Entre els nivells antics que en presenten exemplars, hi ha estrats datats amb certa probabilitat en el segle III dC (UE 49), d'altres probablement del segle IV dC o posteriors (UE 162, 418, 420, 432) i d'altres del segle V dC (UE 627) o posteriors (UE 387).

espai de circulació en relació amb la via o a la mateixa estructura que contenia el criptopòrtic. En relació amb aquesta darrera hipòtesi recordem l'existència de la porta monumental, recuperada en enderrocar l'Arc de Sant Cristòfol i dibuixada per Puiggarí, que podria haver-se situat en línia amb el mur de fons (Fets 2 i 4) de l'àmbit A.

La fase baiximperial

Constructivament implica un fet important: l'edificació de la muralla (Figures 1 i 11). A nivell estratigràfic s'han documentat estrats d'aquesta època a l'interior del criptopòrtic, però no a l'interior de l'edifici absidal o de l'àmbit C. Això és a causa del fet que en el soterrani els nivells d'aquest moment van ser eliminats en practicar-se el forat per construir-lo.

Dins de l'espai del criptopòrtic es continuen acumulant sediments. A la cala 10 (Figura 7), apareixen, cobrint l'estrat amb material constructiu UE 392, noves capes de cendres (UE 356 i 388), que se situen a la segona meitat del segle III dC per una moneda de Claudi II.¹⁸ A la banda sud-oriental del criptopòrtic (cala 7) la seqüència cronològica vista amb anterioritat apareix escurçada, i passa dels primers nivells de cendra que, com ja hem apuntat, en aquesta banda semblen posteriors (formats al llarg del segle II dC) a estrats de la primera meitat del segle IV dC (UE 429, TS hispànica: Drag 29-37 [Figura 6.27], Ritt. 8, TS Africana A: Lamb. 1 [Figura 6.26], africana de cuina: Lamb 10A/Hayes 23B, Hayes 196 i 197, àmfora africana Keay 25, i una moneda de Constantí I).

L'acumulació de sediment és especialment notable a la zona de contacte entre el criptopòrtic i l'àmbit B (Hab. 6) (Figura 12). Els nivells inferiors que l'excavació ha atès en aquesta habitació pertanyen a la segona meitat del segle III dC. Per damunt de la UE 687 referida anteriorment (vegeu nota 10), es localitzen les UE 656 i 637-639 a cotes de 7,84 i 8,40 metres. Han proporcionat dues monedes de Constant i Constanci, respectivament, i, per tant, es poden emmarcar a mitjan segle IV dC. Una altra moneda de Constanci apareix a la UE 662 a una cota de 8,70 m.

La muralla

L'estructura finalment va ser bastida sembla que en el mateix moment en què la resta de la ciutat es refortifica. Entra dins el mateix programa constructiu, que dobla el gruix de la muralla augustea i afegeix les torres de planta rectangular i algunes de les circulars/poligonals. Així sembla indicar-ho el tipus de parament que s'utilitza pel parament extern de muralla i torres (el mateix *opus quadratum*), el fet que la torre rectan-

18. Una emissió de Claudi II després de mort apareix a una cota similar (6,80 metres) a la UE 507 de la cala 9 (Hab. 7), en un estrat format per *opus signinum* força disgregat, que no podem interpretar com a paviment atès el seu estat i la poca superfície en què l'hem pogut documentar.

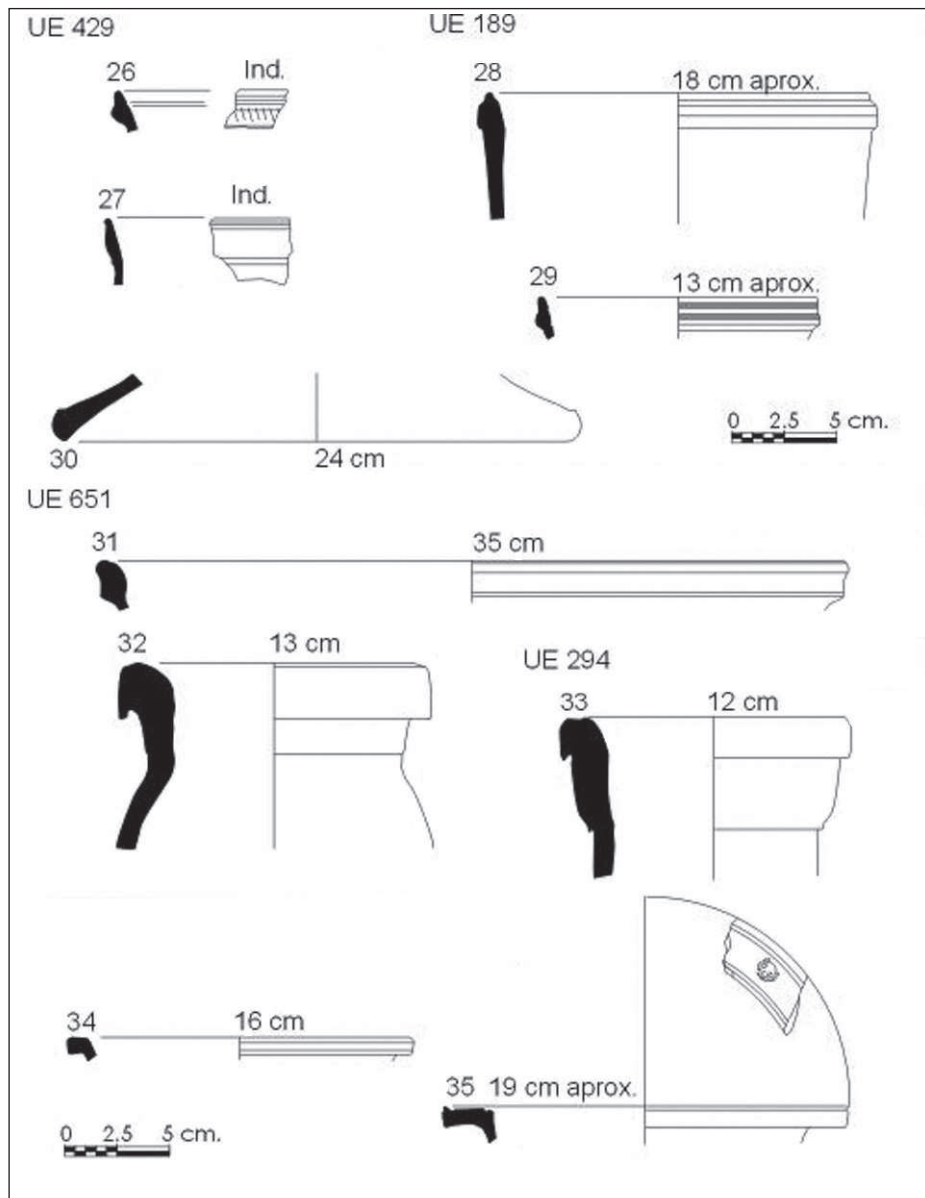

Figura 10. Materials procedents de les UUEE 429, 189, 651 i 294.

gular, lligada a aquest parament, tingui la mateixa planta que la major part de torres tardanes i també el gruix basal total de la muralla, de 4,5 metres, si hi incloem el mur altimperial al qual s'adossa, o de 3,6 metres, si considerem només el parament extern de carreus i el rebliment. Aquestes dimensions són similars a les que adopta la muralla en època tardana.¹⁹ El fet d'haver localitzat tres peces treballades de pedra (possiblement de *cuppae*) (Figura 6) en el farciment que es troba a l'habitació 10 refermen una cronologia baixa, ja que en la de la muralla tardana de *Barcino* és molt freqüent la reutilització de pedra de monuments anteriors (també funeraris).

Figura 11. Muralla conservada a l'Hab. 1. En el fons, les parets de l'habitació actual estan excavades en l'opus caementicium de la muralla. A la part central carreu amb decoració arquitectònica. A l'interior de la cala (núm. 3) s'observa l'estratigrafia adossada a la fonamentació de la muralla i la claveguera altimperial Fet 12.

19. Es conserva en una longitud de 22 metres a les habitacions 1, 9 i 10. En època moderna, es va encaixar una cambra en el rebliment de la muralla, que es conserva en l'alçat de la paret SO i NO, en la partió amb Regomir 4 (Hab. 1). En aquesta darrera paret hi apareix també el parament extern de la torre de planta circular-o semicircular-, conservada només en l'amplada del mur, però amb una alçària de 18 metres, fins al terrat. No s'aprecia clarament relació estratigràfica amb la muralla, tot i que sembla que van lligades. La torre rectangular, en canvi, conserva els angles (Hab. 1 i 10), i queda retallada en la part frontal per la rasa de fonamentació de l'edifici de Fontserè. Mentre el parament extern s'adossa a la muralla, el rebliment que comparteixen lliguen perfectament els dos elements.

La sedimentació puntualment excavada contra l'única filada de carreus (la primera de la muralla) que es conserva, ha proporcionat alguns materials que cal prendre amb precaució, ja que provenen de sondejors, són escassos i, a més, en algun cas, els estrats van ser alterats i contaminats en produir-se la demolició de la muralla en el segle XIX.

A la cala 14 (Hab. 10) (Figura 7), el darrer estrat (UE 648) que va a parar al mur altimperial (Fet 34), arrasat per la muralla, conté, com a element datable, un únic fragment de TS Africana A/C: Lamb. 40, per tant, situable des de principis del segle III a inicis del IV aC. Aquest estrat sembla haver estat format amb anterioritat a la construcció de la muralla i, tal vegada, rebaixat en el moment d'enderrocar el Fet 34. Per tant, suposa un *terminus ante quem* a tenir en compte. El nivell que el cobreix (UE 366) i que va a parar a la primera filada de carreus de la muralla va ser retallat i contaminat amb intrusions d'època contemporània (s. XIX). D'altra banda, tampoc no ha proporcionat formes per establir un *terminus post quem* aproximat amb relació a la pròpia muralla.

A la cala 3 (Hab. 1.2) (Figura 11), l'estrat que cobreix la claveguera espoliada de coberta (UE 196) és també el nivell anterior a la col·locació dels primers carreus de la muralla i, com hem vist anteriorment, presenta formes de TS Africana A i africana de cuina que no ultrapassen la meitat del segle III dC. El *terminus post quem*, que conforma l'estrat que s'adossa a la fonamentació de la muralla (UE 189, no contaminat), presenta indicadors cronològics més interessants. A més de formes de TS Africana A (Hayes 8B /Lamb. 1C [Figura 6.29] i Hayes 9B /Lamb. 2B) i de formes habituals de ceràmica africana de cuina (Hayes 23 b, 19/194, 196 [Figura 6.30], 197), apareix una vora d'una forma Ostia III/Atlante CVII, núm. 8 [Figura 6.28], produïda entre el 360 i el 440 dC, i una Lamb 9A/ Atlante CVI, núm. 4, produïda entre el 180 i el 420 dC. Amb tota la prudència a què obliguen datacions basades en indicadors tan escadussers, semblaria que la muralla, almenys a la zona del *castellum*, va ser alçada al voltant de (o amb anterioritat a la segona meitat del segle IV dC).²⁰

LA FASE TARDOROMANA

Un fet important sembla tenir lloc en un moment tardà, amb relació a l'evolució urbanística del *castellum*. La coberta de la canalització de l'edifici absidal (Fet 51) s'espolia i l'interior es rebleix amb sediment (UE 651) (Figures 4 i 12). Els materials que conté que proporcionen cronologia són els fragments d'àmfora africana (Keay 25E i 62A [Figura 6.32]) i de ceràmica eivissenca tardoantiga (Luteri 2 [Figura 6.31], CELA, REVILLA 2004: 375 i Làmina 168), que donen una datació de finals del segle VI dC inicis del VII dC. Un altre estrat (UE 578), situat en una cota superior (8,80 m), conté un

20. Tot i que pensem que l'edificació de la muralla al *castellum* no sembla ser un fet diferenciat a la construcció de la resta de muralla tardana a tot el perímetre de la ciutat.

fragment de ceràmica africana de cuina Atlante CVII, 11, produït des de mitjan segle iv dC fins a finals del vi dC.²¹

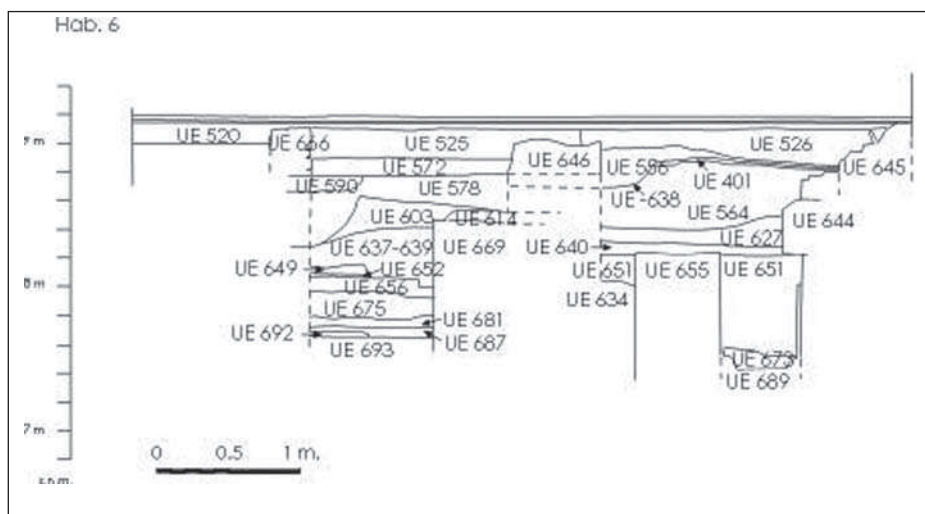

Figura 12. Estratigrafia recuperada a l'habitació 6.

Altres materials tardoantics apareixen a l'interior del retall d'espoli UE 336 (Figura 7), efectuat per extreure la pedra de la pilastra núm. 5 (Figura 3). L'estrat que el reomple (UE 294) és de formació medieval i conté materials de diverses cronologies, des del segle i dC. Entre els materials romans tardans s'hi compten les àmfores africanes (una possible Keay 62F [Figura 6.33]), un fragment d'estampillada grisa (DSP 2 [Figura 6.35]) i un de TS Africana D (Hayes 108 [Figura 6.34]), producció ja de mitjan segle vii dC.

CONCLUSIONS: UNES RESTES PÚBLIQUES I MONUMENTALS DE CRONOLOGIA "QUASI FUNDACIONAL" A LA FAÇANA MARÍTIMA DE LA CIUTAT

Amb tota la prudència a què ens veiem abocats pel fet que moltes sèries estratigràfiques provenen de sondejos de dimensions reduïdes, sembla que podem establir l'evolució com segueix:

21. Les datacions dels estrats a què fem referència constitueixen només un *terminus post quem* respecte de l'espoli de coberta de la canalització, que en qualsevol cas, va esdevenir amb anterioritat al 575-630 dC. L'amortització de la pròpia canalització no té perquè ser un fet contemporani a la pèrdua de la coberta i per tant podria ser molt anterior. De fet, els nivells de mitjan segle iv dC (UE 649, 656, 637-639) atenyen les mateixes cotes que la canal, que fins llavors havia transcorregut per damunt de la superfície. Tot i així, no és un indicador vàlid per confirmar si aquesta continuava o no en funcionament. En qualsevol cas, aquesta és la data probable de construcció de la muralla i no sembla que aquesta s'hagués aixecat per tal d'encerclar uns edificis en runes.

Durant el darrer quart del segle I dC es du a terme el programa constructiu de tot el sector excavat dins el *castellum*. Això inclou l'edifici absidal de funció desconeguda (tal vegada termal), un criptopòrtic i la planta o plantes superiors, de funció també desconeguda (tal vegada com a magatzems), i un espai al NE del darrer, potser *tabernae* o un espai de circulació (àmbit A). Es dedueixen altres àmbits a l'O del sector i al S, per bé que no en podem restituir la planta, en quedar sota les finques veïnes. No hi ha muralla en aquesta zona de la ciutat en aquest moment, la qual cosa representa una discriminació respecte de la ciutat i en rebaixa la importància estratègica.

Segurament després d'un incendi ocorregut durant la primera meitat del segle II dC s'amortitza el possible nivell de circulació del criptopòrtic. Només en el segle IV dC es fortifica el *castellum* amb la construcció de la muralla i les torres, inclosa la circular, que amortitza la porta monumental geminada dibuixada per Puiggarí.

La importància del que s'ha recuperat a les excavacions de Regomir 6 transcendeix l'àmbit més purament local, entès com a nivell semimicroespacial del sector en qüestió, i apunta directament a una reinterpretació històrica de caràcter general respecte als orígens de Barcelona, considerats com a tals per la continuïtat urbana des de la *Barcino* romana.

No estem en condicions d'efectuar en l'actual estat de la recerca, una interpretació històrica de les troballes. Tampoc pensem que sigui la tasca d'un investigador en solitari, sinó que serà, sens dubte, el producte del debat iniciat ja fa uns anys.

En qualsevol cas, pensem que la importància de les troballes ve determinada per la resposta a tres qüestions bàsiques: el què, el quan i l'on. Dit d'una altra manera, el caràcter públic i monumental de les restes documentades, la seva antiguitat, que els dóna pràcticament el caràcter de fundacionals en el sentit del desenvolupament urbanístic que va seguir al planejament original de la ciutat, i la localització del conjunt a la façana marítima de la ciutat.

És precisament la coordinada espacial un aspecte de gran importància, que s'ha de posar en relació a la possible existència d'un port a tocar de *Barcino*, subsidiari de la gran zona portuària del delta del Llobregat i vessant meridional de Montjuïc, possibilitat apuntada fa uns anys per IZQUIERDO (1997) i CARRERAS (1998).

Finalment, és en relació a la reflexió al voltant d'aquests tres aspectes que podem arribar al perquè de tot plegat. I, tal vegada, si fóssim capaços de trobar una intencionalitat per a la construcció del complex, podríem estar descobrint quina va ser la motivació original per a la fundació de la pròpia ciutat romana, precisament en el moment i en el lloc en què es va produir.²²

22. Agraïm a Ferran Puig les suggeridores reflexions en veu alta que va voler compartir amb nosaltres durant els treballs d'excavació i amb posterioritat a aquests mateixos treballs.

BIBLIOGRAFIA

- AUTORS DIVERSOS (1983) *Baia. Il ninfeo imperiale sommerso di Punta Epitaffio*. Napoli.
- ADAM, J. P. (1996) *La construcción romana, materiales y técnicas*. León.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (dir.) (2001) *De Barcino a Barcinona (sigles I-VII). Les restes arqueològiques de la Plaça del Rei de Barcelona*. Barcelona.
- CARRERAS, C. (1998); "Els abocadors en el món romà: el cas de *Londinium i Barcino*". *Pyrenae*, 29 [Barcelona], p. 147-160.
- CELA, X.; REVILLA, V. (2004) "La transició del *Municipium d'Iluro* a Alarona (Mataró). Cultura material i transformacions d'un espai urbà entre els segles V i VII dC". *Laietania*, 15 (volum monogràfic).
- CORREDOR, C. (inèdit) *Declaración de hallazgos histórico-arqueológicos en el sudeste de Barcino. Calle Regomir – Ataulfo de Barcelona*. Octubre de 2003.
- GRANADOS, O. (1991) "La ciutat Antiga". A: SOBREQUÉS I CALLICÓ, J. (dir.) *Història de Barcelona*, vol. 1. Barcelona, p. 139-201.
- IZQUIERDO, P. (1997) *Barcino i el seu litoral: una aproximació a les comunicacions marítimes d'època antiga a la Laietània. La formació del cinturó industrial de Barcelona*. Barcelona.
- LAMBOGLIA, N. (1958) "Opus certum". *Rivista di Studi Liguri*, XXIV, p. 158-170.
- LUGLI, G. (1957) *La tecnica edilizia romana: con particolare riguardo a Roma e Lazio*. Roma.
- MANISCALCO, F. (1997) *Ninfei ed edifici marittimi severiani del Palatium imperiale di Baia*. Napoli.
- MIRÓ, C.; PUIG, F. (2000) "Edificios termales públicos y privados en *Barcino*". A: FERNÁNDEZ OCHOA, C.; GARCÍA ENTERO, V. (ed.) *Termas Romanas en el Occidente del Imperio. Coloquio Internacional de Arqueología (II: Gijón, 1999)*. Gijón, p. 171-178.
- MIRÓ, N. (2005) "Noves dades sobre la muralla romana de Barcino: el pas de ronda conservat al carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call". *Quarhis*, 1. Barcelona, pp. 59-67.
- WOLOCH, G. M. (1983); *Roman Cities: Les Villes Romaines*. Madison